

IV KLASĖS MOKINIŲ INTERESŲ IR POLINKIŲ NAUDINGAM DARBUI PSICHOLOGINĖ ANALIZĖ

B. STONYS

TSKP XXII suvažiavimas iškėlė mokyklai ir visuomenei eilę naujų svarbių uždavinių liaudies švietimo srityje komunistinės statybos laikotarpiui. Vienas iš jų, turintis labai svarbią reikšmę, komunistiškai auklėjant priaugančiąją kartą, yra psichologinis ir praktinis mokinių ruošimas darbui. Partijos XXII suvažiavime buvo pabrėžta, kad žmogaus paruošimas darbinei veiklai, grūdinimas darbe, meilės ir pagarbos skiepijimas darbui yra viso komunistinio auklėjimo darbo esmė. „Darbas visuomenės labui,— sakoma Programoje,— šventa kiekvieno žmogaus pareiga“¹. Aišku, tokį darbo supratimą būtina formuoti iš mažens. Pagrindinis vaidmuo čia tenka mokyklai. Vadinasi, jau pradinėje mokykloje, mokant mažuosius, mokytojui, perteikiant žinias, reikia jas sumaniai susieti su mokinių paruošimu gamybiniam darbui, pratinti juos dirbti, auklėti darbo procese, „ruošti psichologiškai vaikus, nes jie turės ateityje dalyvauti visuomenei naudingoje veikloje, darbe“².

Stengiantis sėkmingai išspręsti iškilusį uždavinį, reikalingos mokyklos, mokytojų, šeimos, metodistų, higienistų kolektyvinės pastangos. Svarbus vaidmuo čia tenka ir psichologams. Jie turi duoti mokyklai konkrečius nurodymus, nužymėti veiksmingiausius kelius ir priemones šiam tikslui pasiekti.

Tačiau kol kas darbo psichologijos problemos apskritai, o ypač mokinių darbo psichologijos klausimai, tarybinių psichologų buvo nagrinėjami nepakankamai. Psichologinėje literatūroje silpnai buvo nušviečiamos vaikų darbo ypatybės, darbinių mokėjimų ir įgūdžių skiepijimas, darbo interesų ir polinkių formavimas, darbo įtaka vaiko asmenybės ugdymui ir daugelis kitų klausimų, liečiančių vaikų darbinio auklėjimo psichologiją. Visiškai galima sutikti su P. Čiamatos teigimu, kad „ši psichologijos sritis buvo labiausiai atsilikusi“³.

Tiesa, paskutiniu metu tarybiniai psichologai, paskatinti Komunistų partijos ir Tarybinės vyriausybės nutarimų, liečiančių mokyklą, ėmė giliau ir plačiau domėtis vaikų darbo psichologijos klausimais. Dabar šia tema nemaža rašoma psichologiniuose bei pedagoginiuose žurnaluose

¹ Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos Programa, Vilnius, 1961, p. 95.

² Dėl mokyklos ryšio su gyvenimu stiprinimo ir dėl tolesnio liaudies švietimo sistemos vystymo šalyje, Vilnius, 1958, p. 14.

³ П. Р. Ч а м а т а, Психологическая готовность детей к труду и основные пути ее формирования, «Советская педагогика», 1960, № 4, p. 102.

(A. Smirnovas, K. Gurevičius, D. Rebizovas, F. Ivaščenka, A. Liublinskaja, V. Bondarevskis, I. Viničenka ir kt.).

Darbo ir darbinio auklėjimo psichologijos problemos nagrinėjamos ir psichologų konferencijose: I-me Psichologų draugijos suvažiavime 1959 m. Maskvoje, tarprespublikinėje Pabaltijo psichologų konferencijoje 1960 m. Vilniuje ir kt.

Dabartiniu metu Lietuvos respublikoje vaikų psichologinio ruošimo darbui problema ir profesijos pasirinkimo bei informavimo klausimais pradėjo domėtis Mokyklų mokslinio tyrimo institutas (L. Jovaiša, B. Bitinas, A. Penkauskas ir kt.).

Sioje literatūroje daugiausia tyrinėjami vidutinio ir ypač vyresniojo mokyklinio amžiaus mokinių darbo psichologijos, profesinės informacijos bei orientacijos ir kiti klausimai. Mūsų manymu, pradinės mokyklos mokinių darbinio auklėjimo psichologijos problemai skiriamas per mažas dėmesys. Iš šios srities psichologinėje literatūroje kol kas yra tik atskiri teoriniai samprotavimai, tuo tarpu gilesnių tyrinėjimų mažai atlikta.

Kad mokyklos auklėtiniai suprastų, jog jų ateities gyvenimas — tai sąžiningas darbas visuomenės labui, kad principas kas nedirba, tas nevalgo galios ir komunizmo sąlygomis, reikia psichologiškai ir praktiškai ruošti vaikus nuo pat pirmųjų klasių. Todėl ir kyla reikalas domėtis jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaikų psichologinio ruošimo darbui problemomis.

Sąvokos *psichologinis ruošimas darbui* turinys yra labai platus. Jis apima įvairias jaunosios kartos auklėjimo puses ir susideda iš eilės dalių. Viena jų, turinti ypač svarbią reikšmę, yra mokinių interesai ir polinkiai vienokiai ar kitokiai praktinei veiklai. Interesai ir polinkiai visada apibūdinami ypatingu emociniu pasitenkinimu. Jie skatina žmogų ilgesnį laiką užsiimti atitinkama veikla. Būdami veiklos motyvais, interesai ir polinkiai paaiškina mokinio poelgius, jo elgesį, valingą aktyvumą, asmenybės kryptingumą. Žinodami interesų ir polinkių formavimosi dėsnius, mes galime tam tikra prasme nukreipti mokinio elgesį ir padėti jam pasiruošti praktinei veiklai bei kūrybiniam darbui.

Vadinasi, psichologiškai ruošti mokinį darbui reiškia sudominti darbu ir sukelti meilę jam, sužadinti pasiruošimą darbinei veiklai, organizuojant darbą taip, kad jis padėtų išvystyti vaikų interesus ir polinkius.

Darbo tikslas buvo pasekti, kiek didžiuliai pasikeitimai, vyksta dabartiniu metu tarybinėje tikrovėje, atsispindi mokyklos ir šeimos gyvenime, formuojant mokinių komunistinį požiūrį į darbą, ugdant jų interesus ir polinkius visuomeniškai naudingam darbui. Mes panagrinėjome pradinės mokyklos IV klasės mokinių, baigiančių pirmąją liaudies švietimo grandį, kai kuriuos interesų ir polinkių naudingam darbui formavimosi dėsningumus, vykstančius mokyklos ir šeimos auklėjimo sąlygomis. Šis darbas yra lyg tęsinys ankstesnių tyrinėjimų, lietusių vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikų psichologinio ruošimo darbui klausimą⁴.

Tyrimo metodika. Problemos tyrimui buvo naudojami pokalbio ir stebėjimo metodai. Individualaus pokalbio metodu 1960/61 m.m. buvo pasikalbėta su 150 įvairių mokyklų IV klasės mokinių: 74 berniukais ir 76 mergaitėmis. 100 mokinių buvo apklausta Šiaulių miesto mokyklose ir 50 — Šiaulių rajono mokyklose. Kalbėtasi buvo penkiose Šiaulių miesto mokyklose: I, II, V, VI, VII vidurinėse mokyklose ir penkiose Šiaulių rajono mokyklose: Kairių septynmetėje, Bazilionų vidurinėje, Verbūnų septynmetėje, Kužių septynmetėje ir Meškuičių vidurinėje mokyklose.

⁴ B. Stonys, Vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikų psichologinio ruošimo darbui klausimu, Pedagoginės psichologijos klausimai, Kaunas, 1961.

Pokalbio metu mokiniams buvo pateikti tokie klausimai:

1. Ką veiki namuose paruošęs(usi) pamokas?

Sio klausimo tikslas buvo išaiškinti, ką veikia mokiniai, paruošę pamokas, koks jų dienos režimas, ką dirba šeimoje, ar skiepijami jiems darbo įgūdžiai, kiek ir kaip jie dalyvauja šeimos buitiniame darbe ir pan.

2. Kas labiausiai patinka dirbti, paruošus pamokas, ir kodėl?

Šiuo klausimu mums rūpėjo nustatyti, kokie yra vaikų polinkiai atskirioms veiklos rūšims, išryškinti jų interesus atskiriems darbams ir sužinoti juos dominančios veiklos motyvus.

3. Kurių dalykų pamokos labiausiai patinka ir kodėl?

Klausimo uždavinys — išryškinti, kokie mokykloje mokomieji dalykai labiausiai mokinius domina ir kodėl, kokie gilūs interesai, kaip mėgstami mokomieji dalykai veikia darbinę veiklą bei siejasi su norima įsigyti specialybe.

4. Kokią specialybę pasirinksi, baigęs(usi) mokyklą ir kodėl?

Šiuo klausimu buvo svarbu sužinoti mokinių profesinius interesus, jų gausumą, pirminę profesinę orientaciją bei norimos įsigyti specialybės motyvavimo gilumą ir pobūdį.

5. Ką ir iš kur žinai apie būsimą profesiją?

Čia buvo įdomu sužinoti, kokias žinias ir iš kur vaikai turi apie norimą įsigyti profesiją bei jos paskirtį, kiek jie pažįsta gyvenimą, ar sąmoningai renkasi profesijas, koks jų profesinių interesų gilumas, platumas bei stiprumas.

6. Kur ir ką dirba tėvai bei kiti šeimos nariai?

Šio klausimo tikslas buvo išaiškinti mokinių supratimą ir vaizdinius apie jiems artimų žmonių darbą, taip pat nustatyti, kiek apsprendžia vaikų interesus ir polinkius praktinei veiklai šeimos narių ir artimųjų užsiėmimas ir darbas.

7. Kodėl dirba tėvai ir kiti šeimos nariai?

Atsakydami į šį klausimą, klasės mokiniai turėjo parodyti, kaip jie supranta darbo reikšmę ir svarbą visuomenės gyvenime.

Be to, miesto ir kaimo mokyklose buvo stebėtos ne tik pamokos, bet ir ką mokiniai veikia laisvalaikiu namuose.

Tyrimo rezultatai. Tyrimo duomenys rodo, kad žymią laiko dalį mokiniai praleidžia žaisdami. Mūsų duomenimis, 96% tirtų mokinių, paruošę pamokas, o kai kada ir neparuošę, ilgesnį ar trumpesnį laiką žaidžia. Tuo būdu mūsų tyrimai patvirtina žinomą teiginį, kad žaidimai jaunesniojo mokyklinio amžiaus vaiko gyvenime nors ir neturi pagrindinio vaidmens, tačiau nenustoja jo dominę.

Kartu su žaidimais mokiniai labai domisi ir užklasiniu knygų skaitymu. Iš visų mūsų tirtų mokinių 82% labai mėgsta skaityti įvairias knygas ir nuolat jas skaito, praleisdami žymią laisvalaikio dalį. Iš pokalbių išryškėjo, kad pasakos IV klasės mokinių jau beveik nedomina. Mūsų duomenimis, tik labai maža dalis IV klasės mokinių (8%) dar noriai skaito pasakas.

Tyrimai rodo, kad daugelį mokinių laisvu nuo pamokų ruošimo metu tėvai įjungia į šeimos buitinį darbą ir pratina dirbti fizinį darbą. 80% miesto ir 92% kaimo mokyklų mokinių nuolat padeda tėvams (tvarko kambarius, plauna indus, atneša malkų, vandens, prižiūri jaunesnius brolius ar seseris, dirba lauko darbus, prižiūri naminius paukščius, gyvulius bei kt.).

Tačiau pokalbiai su vaikais ir stebėjimai rodo, kad vaikų darbas namuose yra daugiausia nereguliarus, epizodiškas, kad jis dirbamas kiekvieną kartą pagal suaugusiųjų nurodymus.

Tipiški vaikų atsakymai apie savo darbą namuose yra tokie: „Kai aš paruošiu pamokas, tai žaidžiu su vaikais kieme, knygą paskaitau, o kai mama paprašo, tai tada padedu mamytei dirbti“.

Iš 150 mūsų tirtų mokinių sistemingai atlieka kokius nors darbus namuose (lesina karvelius, šeria triušius, valo kambarius, plauna grindis ir pan.) tik 28%. Likusioji dalis (72%) nuolatinio sistemingo darbo šeimoje nedirba.

Mes įsitikinome, kad tik labai nedidelė mokinių dalis laikosi šio tokio dienos režimo namuose ir tvarko savo laiką daugiau ar mažiau planingai. Štai Gražina M. sako: „Kasdien, parėjusi iš mokyklos, aš pavalgau, truputį pailsiu, vėliau ruošiu pamokas, po to šeriu triušius, žaidžiu su draugėmis, vakare paskaitau knygą ir einu miegoti“. Panašaus turinio atsakymus, kuriuose jau galima įžiūrėti vienokią ar kitokią dienos režimą, davė tik 12% tirtų vaikų. 88% vaikų darbas namuose neorganizuotas.

Iš pokalbių su mokiniais išryškėjo ir jų interesai įvairiems darbams namuose. 94% vaikų nurodė, kas jiems labiausiai patinka veikti, paruošus pamokas. Miesto ir kaimo mokyklų vaikų, taip pat berniukų ir mergaičių interesai atskiroms veiklos rūšims šiek tiek skiriasi. Tai rodo ši lentelė.

Lentelė Nr. 1

IV kl. mokinių interesai įvairiai veiklai namuose %

Eil. Nr.	Mėgstamos veiklos rūšys	Berniukai		Mergaitės	
		miesto mokyklų (49)	kaimo mokyklų (25)	miesto mokyklų (51)	kaimo mokyklų (25)
1.	Zaidimai (sportiniai, judrieji, stalo, siužetiniai)	30	16	18	12
2.	Užklasinis skaitymas	24	11	30	16
3.	Darbas, susijęs su konstravimu	22	12	---	---
4.	Buitiniai darbai	10	4	20	36
5.	Muzika, dailė	6	---	10	---
6.	Žemės ūkio darbai	---	32	---	8
7.	Naminių gyvulių bei paukščių priežiūra	---	17	---	4
8.	Siuvinėjimas	---	---	18	20
9.	Nenurodė mėgstamos veiklos	8	8	4	4
Iš viso:		100	100	100	100

Kaip matyti iš lentelės, miesto mokyklų IV klasės berniukai labiausiai domisi žaidimais (ypač sportiniais), knygų skaitymu, darbu, susijusiu su konstravimu (ką nors kalti, drožti iš medžio, piaustyti ir pan.), buitiniu darbu, o kaimo mokyklų — žemės ūkio darbais, naminių gyvulių priežiūra, žaidimais, konstravimo darbu.

Miesto mokyklų mergaitės daugiausia domisi: knygų skaitymu, buitiniu darbu, siuvinėjimu, žaidimais, o kaimo mokyklų — buitiniu darbu, siuvinėjimu, knygų skaitymu, žaidimais.

Iš visų mūsų tirtų mokinių 18% nenurodė juos dominančios veiklos motyvų, atsakydami „nežinau“. Likusieji 82% pagrindiniu motyvu laiko (kaip būna ir tikrajame interese) vidinio pasitenkinimo, malonumo, patrauklumo jausmą. Daugelis mokinių į klausimą, kodėl jiems patinka žaisti, atsako: „kad smagu“, „kad žaisti — linksmas dalykas“, „kad įdomu“ ir t. t.

IV klasės mokiniai aiškiai supranta, kad pagrindinis žinių šaltinis yra knyga, kuri gali praplėsti ir pagilinti jų žinias. Kaip rodo lentelė, mokiniai labai mėgsta skaityti knygas. Ši interesą Algis S. motyvuoja taip: „Knygas skaityti labai įdomu, ten aprašomi įvairiausi nuotykių“, o Birutė K. — „Iš knygų daug ko galima sužinoti, knygos apie viską rašo, todėl aš ir skaitau, kad daugiau žinočiau“.

Kai kurie mokiniai supranta, kad nuo skaitymo priklauso jų išsilavinimas bei mokslo sėkmė. Štai Aldona Z. sako: „Aš mėgstu skaityti knygas todėl, kad, kai skaitau, geriau mokausi, daugiau sužinau“.

Beraiukai savo norą ką nors konstruoti taip pat motyvuoja tuo, kad jiems tai teikia didelį malonumą. Būdingesni jų atsakymai yra tokie, kad ką nors daryti iš medžio, drožinėti, kalti, piaustyti yra „labai įdomu“, „labai smagu“, „malonu“ ir t. t. Štai Vytautas M. sako: „Man labiausiai patinka ką nors iš medžio drožinėti, padaryti staliukus. Man dar gerai neišeina, bet vis tiek smagu dirbti“.

Siuvinėjimo, buitinių, žemės ūkio bei kitų darbų pamėgimo motyvai taip pat dažniausiai pagrįsti emociniu pasitenkinimu, kurį vaikai pergyvena, atlikdami vienokią ar kitokią veiklą.

Tiriant išryškėjo, kad IV klasės mokiniai atskiriems mokomiesiems dalykams turi aiškiai diferencijuotus interesus ir skirtingai reaguoja į juos. Mūsų duomenimis, nėra vaikų, kurie neturėtų intereso nė vienam mokykloje mokomam dalykui. Visi apklausti mokiniai nurodė savo mėgstamus dalykus.

Pateikiama lentelė gali padėti susidaryti vaizdą apie mokinių interesus atskiriems mokomiesiems dalykams.

Lentelė Nr. 2

IV klasės mokinių interesus mokykloje mokomiesiems dalykams

Eil. Nr.	Mokomieji dalykai	Interesus %
1.	Lietuvių kalba	16
2.	Rusų kalba	8
3.	Aritmetika	22
4.	Istorija	22
5.	Geografija	14
6.	Gamta	6
7.	Piešimas	5
8.	Muzika	1
9.	Fizinė kultūra	5
10.	Darbai	1
Iš viso:		100

Iš lentelės matyti, kad labiausiai mokiniams patinka aritmetika, istorija, lietuvių kalba ir geografija, o mažiausia — muzika ir darbai. Kaip paaiškėjo, dažniausiai mokiniams patinka tie dalykai, kurie geriausiai sekasi. 57% mokinių į klausimą, kodėl jie mėgsta vieną ar kitą mokomąjį dalyką, atsako maždaug taip: „kad man geriausiai sekasi“, „turiu geriausių pažymius“ ir pan.

Be to, mokiniams patinka ir tie mokomieji dalykai, kuriems reikia protinių pastangų. Daugeliui mokinių patinka aritmetika todėl, „kad reikia galvoti“, „reikia spręsti uždavinius“ ir pan. Mokinius sudomina ir mokytojo dėstymo meistriškumas. Daugelis mokinių pareiškė, kad jiems

istorija ar geografija patinka todėl, kad „mokytoja labai gražiai ir įdomiai pasakoja“.

Mūsų duomenimis, mokomųjų dalykų interesų gilumas ir veiksmingumas yra nepakankamas. Tik nedidelė dalis mokinių (18%) savarankiškai gilinasi į mėgstamus mokomuosius dalykus: skaito papildomą literatūrą, sprendžia uždavinius, nesusijusius su mokykline programa ir pan. Be to, labai nedaug mūsų tirtų vaikų ateityje nori įsigyti specialybę iš mokykloje mėgstamų dalykų srities (2%). Štai Vytautas K. sako: „Noriu būti lakūnu, o tam reikia mokėti gerai skaičiuoti, todėl man ir patinka aritmetika“. Tačiau 98% tirtų mokinių savo mokyklinių interesų nesieja su norima įsigyti ateityje specialybe.

Gautais duomenimis, IV klasės mokiniai turi aiškesnius polinkius praktinei veiklai, negu vyresnio ikimokyklinio amžiaus vaikai (4%). 95% apklaustų vaikų nurodė, kuo jie norėtų būti ateityje, kokią norėtų įsigyti specialybę. Berniukų ir mergaičių norimos įsigyti ateityje specialybės šiek tiek skiriasi. Jų polinkius praktinei veiklai rodo trečioji lentelė.

Lentelė Nr. 3

IV klasės mokinių polinkiai praktinei veiklai %

Eil. Nr.	Norimos įsigyti ateityje profesijos	Berniukai (74)	Mergaitės (76)
1.	Vairuotojų specialybės (šoferiai, traktorininkai, kombainininkai, mašinistai, lakūnai)	43	—
2.	Švietimo darbuotojai (mokytojai, dėstytojai, auklėtojai)	8	39
3.	Medicinos darbuotojai (gydytojai, felčeriai, medicinos seserys)	6	20
4.	Techninės specialybės (inžinieriai, technikai)	13	4
5.	Meno srities profesijos (muzikai, artistai, dailininkai, kino operatoriai)	9	13
6.	Sportininkai	4	4
7.	Siuvėjai	—	7
8.	Darbininkai, kolūkiečiai	3	3
9.	Kitos profesijos (pardavėjai, konduktoriai, girininkai, korespondentai, jūrininkai)	9	5
10.	Nežino, kuo norėtų būti	5	5
Iš viso:		100	100

Kaip rodo lentelė, berniukų vyraujantis interesas ir polinkis yra įvairioms profesijoms, susijusioms su technika (56%), o mergaičių — su švietimu ir medicina (59%). Berniukai labiausiai mėgsta šoferio, lakūno, mašinisto, inžinieriaus profesijas, mergaitės — pedagogo, gydytojo, artisto profesijas.

93% apklaustų mokinių nurodo ir motyvus, kodėl jie norėtų ateityje įsigyti vienokią ar kitokią specialybę. Tačiau, kaip rodo mūsų tyrimai, daugelio mokinių motyvai yra atsitiktiniai ir negilūs.

Mokinių profesijos pasirinkimą nulemia tokie faktoriai:

1) darbo pavyzdžiai (Regina S. sako: „Aš noriu būti mokytoja ir taip pat mokyti vaikus, kaip mūsų mokytoja mus moko“);

2) patraukli darbo išorė (Algis B. pareiškia: „Noriu būti lakūnu, nes, kai aukštai skraidai, viską matai, gali nusukti į kitas šalis“);

3) tėvų ar giminių profesija (Rimantas L. nori būti inžinieriumi, „nes mano tėvelis yra inžinierius ir aš toks noriu būti“);

4) skaitytos knygos, matyti kino filmai, pasakojimai (Sigitas J. nori būti jūrininku, „nes knygoje labai įdomiai apie jūrininkus rašoma, taip pat ir filmai labai įdomūs“);

5) susipažinimas su specialybe (Laima B. sako: „Noriu būti artiste, aš dabar lankau dramos būrelį, vaidinu ir man labai patinka“);

6) visuomeniniai interesai (Genovaitė G. nori būti gydytoja, nes „nori išgydyti visus žmones, kad visi žmonės būtų sveiki“).

Kiek mažiau profesijos pasirinkimą apsprendžia mokykloje dėstomi dalykai ir asmeniniai interesai.

Ketvirtosios lentelės duomenys, gauti remiantis vaikų pasisakymais, apibūdina, kas ir kiek turėjo įtakos tirtų mokinių profesiniams polinkiams.

Lentelė Nr. 4

IV klasės mokinių profesinių polinkių motyvų faktoriai

Eil. Nr.	Motyvų faktoriai	%
1.	Darbo pavyzdžiai	23
2.	Patraukli darbo išorė	19
3.	Tėvų ar pažįstamų užsiėmimas	16
4.	Skaitytos knygos, pasakojimai, matyti kino filmai	12
5.	Susipažinimas su specialybe ..	10
6.	Visuomeniniai interesai	10
7.	Mėgstamas mokomasis dalykas	2
8.	Asmeniniai interesai	1
9.	Nenurodė motyvų	7
I š viso:		100

Tyrimai parodė, kad beveik visi IV klasės mokiniai turi labai siaurą supratimą apie profesijas, šios srities jų žinios yra labai skurdžios, miglotos ir daugiausia remiasi matytais darbo pavyzdžiais, suaugusių pasakojimais ar nugirstomis kalbomis, skaitytų knygų bei matytų kino filmų vaizdais. Jie mažai susipažinę su įvairiomis profesijomis, nesiorientuoja, kokių profesijų yra, žino labai mažai liaudies ūkiui reikalingų specialybių. 150 mokinių paminėjo tik 28 skirtingas specialybes. Kai kurie dargi nieko negali pasakyti arba labai mažai ką gali pasakyti apie tą profesiją, kurią jie norėtų ateityje įsigyti.

Beveik visų mokinių žinios apie atskiras profesijas daugiausia remiasi tik matytų specialistų atliekamų atskirų darbinių operacijų požymiais: gydytojai — operuoja žaizdas, leidžia vaistus, perriša ligonius, išrašo vaistus ir t. t., mokytojai — taiso sąsiuvinius, moko vaikus, klausinėja, liepia rašyti ant lentos, rašo pažymius, pasirašinėja dienoraštyje ir t. t., inžinieriai — braižo planus, daro projektus, matuoja ir t. t., lakūnai — vežioja keleivius, veža į sunkiai prieinamas vietas vaistus, gina laukus nuo kenkėjų, skraido ore, šoka iš lėktuvų su parašiuotais ir t. t.

Pokalbiai mus įtikino, kad IV klasės mokiniai turi kai kurių žinių apie artimųjų — tėvų ir kitų suaugusiųjų šeimos narių — darbą. Tačiau tos žinios yra nesistemos ir negilios, o tai padeda susidaryti paviršutinišką požiūrį į suaugusiųjų darbą. Tai rodo jų atsakymai į klausimą: „Kur ir ką dirba tėvai bei kiti šeimos nariai?“ Jei beveik visi vaikai gana tiksliai žino, kur dirba jų tėvai bei kiti suaugusieji šeimos nariai, teisingai nurodo jų darbo vietą, tai supratimas ir vaizdiniai apie pastarųjų darbo pobūdį, koks darbas ir kas juo sukuriama, yra gana neaiškūs ir migloti. Štai Jūratė Ž. sako, kad jos tėvelis, dirbantis Radviliškyje, miškų pramonės ūkyje „kažką rašo“. Nijolės P. mamytė, dirbanti fizkultūros

dispanseryje, „ant sulūžusių vietų deda parafiną“ ir pan. Panašių atsakymų yra gana daug.

Be to, daugelio mokinių yra visiškai neteisingos ir net žalingos pažiūros į motinų — namų šeiminių darbą. Štai mokiniai sako, kad tėvas dirbąs įstaigoje ar įmonėje, o mama niekur nedirbanti, namuose. Į klausimą, ką dirbanti mama namuose, atsako, kad nieko. Vadinasi, namų ūkio darbas, kuris, kaip žinoma, nėra lengvas, vaikų traktuojamas ir suprantama kaip nedarbas.

Mūsų duomenimis, tik 5% visų tirtų vaikų nežino, kodėl dirba tėvai. Likusieji 95% nurodo savo tėvų ir kitų suaugusiųjų šeimos narių darbo priežastis, tačiau 67% iš jų pagrindinį motyvą pažymi darbo asmeninę reikšmę ir naudą, sakydami, kad iš darbo gaunamos lėšos maistui, rūbams, baldams, kad darbas kuria šeimos gerovę.

Tačiau, jei vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikai, mūsų tyrimų duomenimis, visai nesupranta darbo visuomeninės reikšmės⁵, tai 33% IV klasės mokinių jau nurodo ne tik darbo asmeninę, bet ir visuomeninę naudą ir reikšmę. Štai Vitalijus B. sako: „Tėveliai dirba todėl, kad jie tarybiniai žmonės, jie dirba liaudžiai“, Jūratė Z. nurodo, kad „tėveliai dirbami kuria komunizmą ir kartu uždirba pinigų pragyvenimui“, o Raimundo V. nuomone, „jei niekas nedirbtų, tai žmonės nieko neturėtų, tėvelis dirba visuomenei, o kartu ir sau“.

Tokie ir panašūs atsakymai rodo, kad tam tikra dalis mokinių jau aiškiai supranta darbo visuomeninę naudą ir svarbą.

Duomenų aptarimas. Be mokymosi mokykloje ir darbo namie, ruošiant pamokas, mokiniams lieka laiko, kuriuo jie naudojasi savo nuožiūra. Mokinių veikla namuose, kaip matėme, įvairi. Paruošę pamokas, jie žaidžia, skaito knygas, padeda tėveliams ir pan., t. y. visi ką nors veikia. Ir tai suprantama, nes sveikai ir veikliai vaiko prigimčiai nėra sunkesnio dalyko, kaip nieko neveikti. Tokio amžiaus mokinių gyvenime nuobodulio požymiai nepastebimi. Tačiau, kaip teisingai pažymi V. Selivanovas, „mokinių veikloje pastebimi dideli individualūs skirtumai. Įvairiems to paties amžiaus mokiniams darbas, mokymasis ir žaidimai jų veikloje yra nelygiaverčiai, fizinė ir protinė veikla užima įvairių vaidmenį mokinių praktikoje“⁶. Pagal mūsų tirtų mokinių vyraujančią interesą, mokinius galima suskirstyti į dvi grupes.

Pirmajai grupei priklauso mokiniai, kurie labiausiai domisi su mokymusi susijusia veikla. Jie, paruošę pamokas, noriai dar žaidžia, tačiau fiziniam darbui nerodo ypatingo intereso ir yra jam abejingi. Jie labiausiai mėgsta protinį darbą.

Antrajai grupei priklauso mokiniai, kurie labiau domisi fiziniu darbu ir žaidimais, o mokymąsi palieka nuošaly; mokymuisi jie neskiria reikiamo intereso ir yra jam abejingi.

Vadinasi, išsiskiria mokiniai su vyraujančiu interesu protiniam darbui ir mokiniai su vyraujančiu interesu fiziniam darbui.

Suprantama, kad mokinio pagrindinė veikla ir interesas turi būti mokymasis. Tačiau dabartiniu metu vienas iš pagrindinių mokyklos ir šeimos uždavinių yra taip auklėti priaugančiąją kartą, kad ji galėtų ir laikytų savo pareigą dirbti ne tik protu, bet ir rankomis. Todėl mokykla ir šeima turi daugiau pratinti vaikus prie fizinio darbo.

Tyrimų rezultatai rodo, kad mokykla ir šeima iki šiol mažai skirdavo dėmesio mokinių darbinį interesų auklėjimui ir polinkį formavimui ga-

⁵ B. Stonys, Vyresniojo ikimokyklinio amžiaus vaikų psichologinio ruošimo darbu klausimu, Pedagoginės psichologijos klausimai, Kaunas, 1961, p. 10.

⁶ В. И. Селиванов, Воспитание воли и характера детей в семье, Рязань, 1960, p. 39.

mybinėms specialybėms. Ši sritis dar netapo mokyklos nuolatinio rūpesčio dalyku, psichologiškai ruošiant mokinius darbui. Tiesa, dabartiniu metu mokymas jungiamas su gamybiniu darbu, mokiniai praktiškai atlieka įvairius darbus mokykloje, vykdoma Švietimo ministerijos nurodyta visuomenei naudingo darbo programa ir t. t. Tačiau, kaip rodo stebėjimai, mokykla, perteikdama mokiniams naujas žinias, dar nepakankamai stengiasi ugdyti mokinių darbinis interesus ir polinkius. Mokytojai, dėstydami bet kurį mokomąjį dalyką, ne visada stengiasi praturtinti mokinių žinias apie darbą ir darbo žmones, sužadinti jų interesą įvairioms veiklos rūšims, glaudžiai susieti teoriją su praktika.

Be to, kaip rodo mūsų stebėjimai, mokykla nepakankamai skatina vaikų darbą namuose, per mažai aiškina vaikams, kad įvairūs buitiniai darbai reikalauja iš suaugusiųjų didelių pastangų, kad jie būtini kiekvienam šeimos nariui.

Reikėtų nuolatos ir išsamiai aiškinti tėvams, kokią reikšmę turi vaikų pritraukimas prie buitinio darbo. Vaiko veikla šeimoje yra svarbi priemonė, psichologiškai ruošiant jį darbui, be to, turi ir didelę auklėjamąją reikšmę. Tuo tarpu, mūsų duomenimis, 16% tėvų vaikų iš viso neįtraukia į darbinę veiklą namuose ir tuo pačiu neskiepija jiems meilės ir intereso fiziniam darbui, darydami žalą mokinio fiziniam, moraliniam ir psichiniam vystymuisi ir apskritai jo asmenybės formavimuisi.

Vaikas šeimoje gali dirbti arba atskiru nurodymu, t. y. kai kiekvieną kartą atlieka suaugusiųjų liepimus, arba turėti nuolatinės pareigas.

Mūsų duomenimis, didelė dalis mokinių (84%) laisvu nuo pamokų rašymo metu padeda tėvams namų ūkyje, tačiau dauguma jų (72%) dirba pripuolamai, kai kada. Tai, mūsų nuomone, yra neteisinga. Juk auklėti vaiko meilę darbui ir ugdyti interesą darbinei veiklai nereikia pratinti atlikti tik kai kada atskirus nurodymus. Yra žinoma, kad tik sistemingas ir nuolatinis darbas ugdo meilę, interesą ir polinkius darbinei veiklai, sudaro darbo įgūdžius, moko savarankiškumo ir vysto kitas psichines savybes. Reikia, kad vaikai šeimoje dirbtų sistemingai, kasdien turėtų tam tikras pareigas ir jas būtinai vykdytų.

Tačiau neužtenka įtraukti vaikus į darbinę veiklą, bet reikia juos mokyti dirbti, skiepyti įgūdžius, nuo kurių priklauso darbo sėkmė. Mūsų stebėjimai rodo, kad daugelis tėvų sau tokio uždavinio nekelia. Jie mažai moko vaikus, kaip reikia teisingai ir metodiškai dirbti kokį nors darbą, ir tuo pačiu sunkina vaikų darbą. Tada vietoj intereso ir džiaugsmo darbas vaikams pasidaro nuobodus ir varginantis. Kiek beaiškintume vaikui, kad reikia mylėti darbą, bet, jei jis bus varginantis vien dėl nemokėjimo dirbti, tai vaikas nepamėgs darbo ir neturės jam intereso.

Vaikai iš mažens yra labai smalsūs ir viskuo domisi, todėl parodo interesą įvairioms darbo rūšims. Sveikas vaikas nori ką nors veikti. Bet būtų klaidinga manyti, kad iš to savaime išauga interesas darbui ir polinkis dirbti. Atvirkščiai, faktai liudija, kad dėl neteisingos auklėjimo sistemos šeimoje neretai išsivysto pasibiaurėjimas darbu, tinginystė.

Užuot visaip skatinę vaiko polinkį savarankiškai veikti, tėvai neretai saugo vaikus nuo darbo. Jau minėta, kad 16% tirtų vaikų iš viso nepri-traukiami prie fizinio darbo namuose. Toks auklėjimas pamažu pripratina vaiką, kad už jį viską padarytų kiti. Vaikai iš mažens įpranta nieko neveikti. Intereso fiziniam darbui stoka palaipsniui perauga į neigiamą požiūrį apskritai darbui. Nenuostabu, kad ir mokykloje tokie vaikai blogai mokosi. Mūsų duomenimis, iš 24 nepratinamų prie darbo šeimoje vaikų 19 yra nepažangūs moksle.

Tėvai dažnai vaikų neįtraukia į darbą dar ir todėl, kad jie patys padaro greičiau ir geriau. Jie neatsižvelgia, kad vaikas neturi įgimtų darbo

gabumų, mokėjimų ir įgūdžių. Vaikas juk viską mokosi, ir jį reikia visko mokyti, mokyti kantriai, kasdien, planingai ir metodiškai. Jei vaiko nemokysime dirbti, tai jis ir nemokės, ir neturės sugebėjimo dirbti ir intereso darbui.

Mokykla, glaudžiai bendradarbiaudama su šeima, turėtų daugiau rūpintis ir vaikų dienos režimu, numatydamą jų pareigas buitiniam darbui. Labai svarbu yra įvairinti užduotis. Tuo tarpu mūsų tyrimai rodo, kad vaikų, ką nors dirbančių namuose, darbinės užduotys labai neįvairios, vienodos. Darbų įvairumas įgalina išbandyti jėgas įvairiose veiklos rūšyse, išsiugdyti daugiau mokėjimų ir įgūdžių, išplėsti darbinį akiratį, didinti interesą darbui. Mokykla taip pat turi nuolat reikalauti iš tėvų, kad jie palaikytų nustatytą vaiko dienos režimą, neleiddami jo peržengti. Visa tai pratins mokinį prie tvarkos ir drausmingumo darbe, ugdys darbštumą. Mūsų duomenimis, tik nedidelė dalis tirtų vaikų (12%) laikosi vienokio ar kitokio režimo. Daugelio mokinių darbas namuose nėra organizuotas ir todėl mažai vysto vaikų interesus ir polinkius fiziniam darbui.

IV klasės mokiniai turi didelį interesą ir polinkius įvairiems žaidimams, ypač sportiniams ir judriesiems su taisyklėmis. Be to, mokantis istoriją, gamtą, geografiją bei kitus dalykus, žymiai praplatėja mokinių žinios ir todėl atsiranda reikmės pagilinti ir praplėsti tas žinias. Tur būt, dėl to mokiniai ir domisi knygų skaitymu. Mokiniai laisvu nuo pamokų ruošimo metu daug žaidžia ir daug skaito. Jų interesai knygų skaitymui, mūsų manymu, yra pakankami.

Mokinių interesai ir polinkiai įvairioms fizinio darbo rūšims namuose (darbui, susijusiam su konstravimu, įvairios rūšies buitiniams darbams, žemės ūkio darbams, siuvinėjimui ir pan.) yra skirtingi. Ir tai natūralu, nes, kaip teisingai pažymi A. Smirnovas, „sužadinti vieno ir to paties žmogaus meilę bet kurios rūšies darbui — neįgyvendinamas uždavinys. Negalima pasiekti, kad visi žmonės turėtų tą patį teigiamą požiūrį visoms darbo rūšims. Kiekvienas žmogus, priklausomai nuo vienu ar kitu savo asmenybės ypatybių ir gyvenimo sąlygų, nevienodai, skirtingai žiūri į įvairias darbinės veiklos rūšis“⁷. Tačiau tai nereiškia, kad galima negerbti kitų darbo rūšių, turinčių visuomeninės reikšmės. Deja, dar pasitaiko mokinių, kurie negerbia ir nevertina fizinio darbo, ypač vyresniųjų klasių mokiniai, sąmoningai ar nesąmoningai jie su panieka žiūri į fizinį darbą ir vengia jo. Mūsų duomenimis, kaimo mokyklų mokiniai šiuo atžvilgiu turi didesnę interesą ir polinkius įvairioms fizinio darbo rūšims, kaip miesto mokyklų mokiniai.

Mokinių darbiniam interesams didelės įtakos turi gyvenamoji aplinka, taip pat lytis. Todėl ir atsiranda skirtingi interesai tarp kaimo ir miesto mokyklų mokinių, tarp berniukų ir mergaičių.

Vaikai daugiausia turi interesą tokiems darbams, su kuriais jie geriausiai susipažinę. Todėl tiek mokykloje, tiek šeimoje, ugdant vaikų interesus atskiroms darbo rūšims, labai svarbu išplėsti žinias apie žmonių darbą ir darbo rūšis. Negalima formuoti vaikų intereso darbui, apie kurį jie turi miglotus vaizdinius.

Pagal mokinių interesus ir polinkius įvairios rūšies darbams namuose, mokykloje reikia organizuoti atitinkamus užklasinius būrelius, kur mokiniai galėtų praplėsti ir pagilinti juos dominančios veiklos žinias. Kaip matėme, berniukai yra linkę konstruoti, todėl mokykla turi pasirūpinti patenkinti šį polinkį, organizuodama atitinkamą užklasinį būrelį. Mergaitėms tikslinga organizuoti namų ruošos ir siuvinėjimo būrelius. Tuo tarpu pra-

⁷ А. А. Смирнов, О психологической подготовке к труду, «Вопросы психологии», 1961, № 1, p. 5.

dinėse mūsų mokyklų klasėse į įvairių būrelių organizavimą kreipiamas nepakankamas dėmesys.

Mūsų tirti mokiniai taip pat turi skirtingus interesus atskiriems mokykloje mokomiesiems dalykams. Jų mėgstamų mokomųjų dalykų motyvų analizė leidžia daryti išvadą, kad mokymosi procese interesus iškyla dažniausiai tiems dalykams, kurie mokiniams geriausiai sekasi, nes pasisekimo džiaugsmas sudomina mokinį. Pamokų stebėjimai pradinėje mokykloje patvirtina teiginį, kad mokinius vienu ar kitu dalyku daugiausia sudomina mokytojas. Čia turi reikšmės dėstymo emocinis ryškumas ir gyvumas, ryšys su praktika, mokomojo dalyko reikšmės įvairiose gyvenimo srityse paaiškinimas ir kt.

Kartu su interesus mokomajam dalykui atsiranda interesus ir toms veiklos rūšims, kurios susijusios su to dalyko žiniomis. Taip kyla interesus atitinkamai profesijai, atitinkamai gyvenimo sričiai. Tačiau mūsų tirti mokiniai mažai supranta savo mėgstamų mokomųjų dalykų praktinę svarbą. Tik 2% mokinių sieja savo mėgstamą mokomąjį dalyką su būsima praktine veikla. Tai rodo, kad pamokų dėstymas šiuo požiūriu kai kuriose mokyklose turi stambių trūkumų. Mokytojai nepakankamai išaiškina mokomųjų dalykų reikšmę įvairioms gyvenimo sritims, mūsų statyboms.

Paradoksiškai atrodo darbų pamokų duomenys, nes vaikai jais mažiausia domisi (1%). To priežastis, mūsų nuomone, yra blogos pamokos, vedamos su stambiais metodiniais trūkumais. Kai kurie mokytojai nepakankamai rimtai žiūri į darbų pamokas, mažai joms ruošiasi, praveda jas neplaningai, neapgalvotai ir nemetodiškai. Tuo tarpu „darbai pradinėse klasėse turi svarbų uždavinį — psichologiškai ir praktiškai ruošti mokinius gamybiniam darbui“⁸. Darbų pamokose skiepijami pirmieji elementarūs darbo įgūdžiai, darbo kultūra, ugdomi mokinių interesus ir meilė darbui.

Stengiantis suteikti darbų pamokose mokinių darbui visuomenei naudingą darbo pobūdį ir iškelti buitinio darbo elementus, darbų pamokas reikėtų praveisti taip, kad ypatingas dėmesys būtų atkreiptas į praktiškai naudingų daiktų gamybą. Kai mokiniai pamato savo darbo rezultatus, jie stengiasi kruopščiau atlikti darbą, didėja jų interesus ir polinkiai visuomeniškai naudingam darbui.

Kad vaikai dirbtų su noru, darbų pamokose reikia turėti didelę medžiagų ir įrankių atsargą. O to kai kuriose mūsų mokyklose kaip tik ir trūksta.

Mokykliniame amžiuje, kaupiantis patirčiai ir žinioms, vaikų santykiai su juos supančiais žmonėmis darosi įvairesni ir sudėtingesni, vaikai susipažįsta su skirtingomis veiklos rūšimis, susitinka su įvairių profesijų ir interesų žmonėmis. Visa tai turi įtakos mokinių darbinį interesų ir polinkių atsiradimui bei vystymuisi. IV klasės mokiniai jau daugiau galvoja ir svajoja apie savo būsimą praktinę veiklą, baigus mokyklą, kaip vyresnio ikimokyklinio amžiaus vaikai, jų interesus ir polinkiai būsima praktinei veiklai yra daugiau išryškėję. Kaip rodo tyrimai, 95% IV klasės mokinių nurodo, kokią profesiją jie norėtų įsigyti ateityje. Kai kurie mokiniai apie profesiją kalba neryžtingai, svyruodami. Vadinas, vieni vaikai ryškiau įsivaizduoja savo būsimą gyvenimą ir veiklą, o kitų ateities gyvenimo vaizdiniai dar gana migloti, jų interesus ir polinkiai dar neišryškėję ir nenusistovėję. Tačiau mokinių polinkiai vienokiai ar kitokiai praktinei veiklai, ateities profesijos pasirinkimas nėra sąmoningi. Jie pilnai nesuvalkia savo gabumų ir polinkių, nepakankamai pažindami gyvenimą, yra linkę į romantiką. Todėl dažniausiai jie sprendžia apie savo būsimą profesiją

⁸ Pradinių mokyklų programos, Kaunas, 1960, p. 168.

siją paviršutiniško jausmo ar įspūdžio pagauti. Apskritai, jaunesniesiems mokiniams būdingas smalsumas, jų interesai dar paviršutiniški, nestiprūs ir nepatvarūs. Juk, norint sąmoningai pasirinkti profesiją, reikia būti susipažinusiems su daugeliu specialybių, žinoti, kokių dalykinių ir individualių savybių reikalauja iš žmogaus viena ar kita profesija, gerai pažinti savo individualias savybes ir kt. Kalbėdami apie savo būsimą profesiją, IV klasės mokiniai, aišku, šiais faktoriais dar nesivadovauja. Tai patvirtina duomenys, kurie rodo, jog beveik visi mokiniai turi labai skurdžias žinias apskritai apie profesijas, apie savo pasirenkamą profesiją, beveik nieko negali pasakyti apie norimos įsigyti profesijos darbo pobūdį. Gilesnių žinių apie savo norimą įsigyti ateityje profesiją, mūsų duomenimis, vaikai neturi, nėra su ja plačiau susipažinę ir atskirai nesidomi.

Vadinasi, mokyklos vaidmuo, formuojant mokinių profesinius interesus ir polinkius, yra nepakankamas.

Profesijos pasirinkimo klausimas neturėtų būti atsitiktinis, juo reikia sistemingai domėtis per visą mokinio mokymosi laiką. Jei klasėje gerai dirbamas aiškinamasis darbas, kuris sudomina įvairiomis specialybėmis, gerai pravedamas gamybinis ir visuomenei naudingas darbas, tai vaikai išsiugdo gilią pagarbą fiziniam darbui, susidaro pastovius interesus profesijai. Pradinėje mokykloje vaikams turi būti įdiegiama mintis, kad mūsų šalyje gerbiama kiekviena specialybė, kad visi žmonės privalo dalyvauti materialinių gėrybių gamyboje, kad visi privalo dirbti ne tik protinį, bet ir fizinį darbą.

Mokykla turi panaudoti ir įvairias profesinės informacijos formas: ekskursijas, darbinės aplinkos stebėjimą, pokalbius apie įvairias profesijas, susitikimus su įvairių profesijų žmonėmis ir pan. Tai kelia vaikų darbo interesus, ugdo polinkius darbui.

Didėjant patirčiai, mokiniai pradeda suprasti darbo reikšmę. Jiems pradeda ryškėti, kad darbas, tai gyvenimiškas būtinumas, kad jis dirbamas ne tik tam, kad reikalingas atskiro individo asmeniniam gyvenimui, bet ir kitiems žmonėms, visuomenei.

Mūsų tyrimai rodo, kad dalis IV klasės mokinių (33%) vertina suaugusiųjų darbą ne tik asmeniniu, bet ir visuomeniniu požiūriu, tačiau didesnė dalis — vis dar supranta darbą grynai asmeninės naudos atžvilgiu. Todėl, formuojant mokinių darbinius interesus, mokykla ir šeima turi stengtis, kad visi mokiniai suprastų darbo būtinumą ir jo visuomeninę reikšmę gyvenime. Dabartiniu metu, kada mūsų liaudis kuria komunistinę visuomenę, darbo visuomeninė reikšmė ir visuomeninė nauda turi skatinti mokinius dirbti, turi tapti jų interesų ir polinkių darbui pagrindiniu motyvu.

ŠPI Psichologijos-defektologijos katedra

Įteikta
1962 m. kovo mėn.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ИНТЕРЕСОВ И СКЛОННОСТЕЙ УЧЕНИКОВ 4-го КЛАССА К ПОЛЕЗНОМУ ТРУДУ

Б. СТОНИС

Резюме

В статье произведен анализ интересов и склонностей детей к различным видам полезного труда, сложившихся под влиянием трудового воспитания в семье и в начальных классах средней школы. Применяв методику индивидуальных бесед с учениками 4-го класса городских (100 уче-

ников) и деревенских (50 учеников) школ, автор статьи предоставляет материал, характеризующий состояние начальной психологической подготовки детей нашей республики к труду и, в частности, раскрывает некоторые психологические особенности формирования трудовых интересов и склонностей.

В отношении господствующих интересов обнаружены два типа учеников: 1) дети с ярко выраженными интересами к различным видам умственного труда и 2) дети с интересами к различным видам физического труда. К первому типу относится подавляющее большинство обследованных детей.

Беседы показали, что только 28% четвертокласников систематически выполняют трудовые поручения в семье. Остальная часть — или вообще не имеет никаких трудовых обязанностей (кроме учебных занятий), или выполняет их по случайным указаниям взрослых. Характерно, что дети, неприучаемые в семье к полезному труду, в среднем отличаются и более низкой успеваемостью в школе.

Ученики четвертого класса недостаточно понимают и оценивают значение труда взрослых. 67% детей, участвовавших в беседах, указывали, что взрослые работают, исходя только из своих личных интересов, для удовлетворения семейных потребностей.

Недостаточно развитые интересы и склонности детей к физическому труду, к различным трудовым профессиям показывают конкретные недостатки трудового воспитания в школе и в семье. Параллельно с установленными психологическими особенностями автор излагает и конкретные педагогические рекомендации родителям и учителям начальных классов для улучшения психологической подготовки к труду будущих строителей коммунизма.
